

учбових закладах зазнала фіаско: спрацювали ментальні чинники самозахисту нації. Негласному протиборству імперського консерватизму РПЦ та християнського демократизму в парафіях поклав край виріш бурхливих подій, започаткованих 1905 р.

Джерела та література

1. Річинський А. Проблеми української релігійної свідомості / Упорядники А. Колодний, О. Саган. – К., 2000.
2. Надтока Г. Православна церква в Україні 1900–1917 років: соціально-релігійний аспект. – К., 1998.
3. Саган О. Національні прояви православ'я: український аспект. – К., 2001.
4. Ігнатуша О. Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (ХІХ ст. – 30-ті рр. ХХ ст.). – Запоріжжя, 2004.
5. Ігнатуша О. Реакція Російської православної церкви на модернізаційний виклик новоевропейського суспільства: український аспект (ХІХ – початок ХХ ст.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2003. – Вип. ХV.
6. Дорошенко Д. І. Православна церква в минулому й сучасному житті українського народу. – Берлін, 1940.
7. Історія релігій в Україні: У 10 т. / Редкол.: А. Колодний (голова) та ін. – К., 1996–1999. – Т. 3. Православ'я в Україні / За ред. А. Колодного, В. Климова. – К., 1999.
8. Жиліук С. Православна церква на Волині (1793–1917 рр.). – Житомир, 1996.
9. Записки сільського священника // Русская старина. – 1879. – Т. XXIV.
10. Записки сільського священника // Русская старина. – 1879. – Т. XXV.
11. Записки сільського священника // Русская старина. – 1879. – Т. XXVI.
12. Церковно-релігійна життя в Росії. Опыты желаемого устройства церковно-приходской жизни // Прибавления к Церковным ведомостям. – 1901. – № 7, 17 февраля.
13. Сменцовский М. Мнения и отзывы печати о псаломщиках // Прибавления к Церковным ведомостям. – 1901. – № 30, 28 июля.
14. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІАК України). – Ф.711. – Оп.2. – Спр.557.
15. ЦДІАК України. – Ф.486. – Оп.1. – Спр.16366.
16. ЦДІАК України. – Ф.711. – Оп.2. – Спр.3599.
17. ЦДІАК України. – Ф.711. – Оп.2. – Спр.3826.
18. Юрас І. Памфіл Юркевич: подробиці біографії // www.uct.kiev.ua/~sofi/48.htm
19. Рожко В. Є. Нарис історії української православної церкви на Волині: Історико-краєзнавчий нарис. – Луцьк, 2001.
20. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. – В 4 т., 5 кн. – Т. III.: Четверта доба: Православна Церква українського народу в складі Російської Православної Церкви. – Нью-Йорк: Бавнд-Брук, 1957. – Репринтне видання. – К., 1998.
21. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западнорусский край, снаряженной императорским русским географическим обществом. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования, собранные д. чл. П. П. Чубинским. – В 7 т. – СПб., 1872–1879. – Т. 1: Верования и суеверия. – Загадки и пословицы. – Колдовство. – СПб., 1872.
22. Зінченко А. Визволитись вірою. Життя і діяльність митрополита Василя Липківського. – К., 1997.
23. Єфремов С. Про дні минулі (Спогади) // Молода нація. – 2003. – № 2 (27).
24. Центральний державний архів Автономної Республіки Крим. – Ф.118. – Оп.1. – Спр.12.
25. Приходько В. Під сонцем Поділля. – Нью-Йорк; Мюнхен, 1967.

Summary

Author analyses the nature and results of the national-political pressure of the Russian imperial structure on the orthodox environment in Ukraine in the XIX – the first half of the XX century. They are defined as the dependent from the power and duration of the Russian national domination, the peculiarities of the modernization of the empire and the spreading of the new social movements. The special attention is paid to the factor of the preservation of the national traditions and to the process of the Ukrainian rebirth, which become more and more powerful.

Г. В. Додонова

КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ НАУКОВОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Процес накопичення та розповсюдження знань виконує прогресивну роль в історії людства. Наукова інтелігенція є носієм прогресивної функції, виступає як активний учасник суспільного життя країни і рушійною силою культурно-освітніх перетворень, що служать руху суспільства вперед.

Питання загальної історії інтелігенції й української інтелігенції зокрема, висвітлені в праці В. Лейкіної-Свірської, в колективній праці “Нариси історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.)”. Деякі відомості про участь професорсько-викладацького корпусу в просвітницькій, культурній діяльності надано в узагальнюючих історичних працях, присвячених історії Київського, Харківського та Одеського університетів. Але окремого дослідження, присвяченого вивченню питання культурно-просвітницької діяльності саме наукової інтелігенції не має. Фактичний матеріал стосовно участі і внеску деяких представників наукової інтелігенції в розвиток культурно-освітніх установ знаходиться в архівних фондах Державного архіву м. Києва (Ф. 16. Київський університет), Центрального державного історичного архіву в м. Києві (Ф. 442. Канцелярія Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора), Музею історії Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, а також в працях, які присвячені окремим особистостям (Войцехівська І., Добровольський В., Жемеров О., Селіверстов О., Михальченко С., Побірченко Н., Франчук В., Щербань Т.).

Метою статті є висвітлення участі науково-педагогічних працівників Київського, Харківського й Новоросійського університетів в культурно-просвітницькому процесі України в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.

Одним з перших культурно-просвітницьких починань української інтелігенції була організація недільних шкіл. Восени 1859 р. було відкрито дві перші школи для незаможних. У 1860 р. у ряді недільних шкіл заняття проводилися українською мовою. Тоді ж ад’юнкт Харківського університету О.О. Потєбня створив українських буквар для недільних шкіл, який, проте, вдалося видати лише в 1899 р. [1, с. 48].

Передові професори і студенти Університету св. Володимира проводили значну культурно-просвітницьку роботу серед населення Києва. Наприклад, вечорами в університеті читались провідними вченими безплатні публічні лекції з різних галузей науки, які охоче відвідувались жителями міста “...в университете св. Владимира с 1 ноября 1864 г. по 1 мая 1865 г., читаются бесплатно, для всех состояний, публичные лекции: практической механики – ординарным профессором Рахманиновым по средам от 6 до 8 часов вечера в находящемся в здании университета механическом кабинете; и технологии – экстраординарным профессором Чугаевичем по вторникам от 6 до 8 часов вечера в технологической лаборатории...” [2, с. 2]. “Публічні лекції, – пізніше згадував один з вихованців Київського університету, – мали повний і заслужений успіх, і за читання їх не можна не висловити великої подяки професорам нашого університету; не можна не дякувати їх за те світло і інтерес до науки, які вони вносили в інтелігентське громадське середовище, що так жадібно у той час цікавилось науковими питаннями з предметів природознавства...” [3, с. 55]. Крім безплатних, читались і платні публічні лекції. Виручені за них кошти передавались на допомогу голодуючим, незабезпеченим студентам, на навчальні заклади тощо.

Читання публічних лекцій були поширені також в Харківському і Новоросійському університетах. В 60-80-х рр. ХІХ ст. у Харкові було поширено читання публічних лекцій з історії, літератури, природознавчого напрямку, кошти від яких шли на користь товариства розповсюдження грамотності. При Новоросійському університеті щорічно читалося по-декілька узагальнюючих публічних курсів з історії, історії літератури, фізики та ін. В 1873 р. читались лекції на користь голодуючих Самарської губернії, в 1875-1876 рр. – на користь населення Герцеговини. За період з 1866 по 1890 рр. більше 50 викладачів університету прийняли участь в цих читаннях [4, с. 206; 5, с. 213].

Різноманітною культурно-освітньою діяльністю займалась інтелігенція, в тому числі й наукова, об’єднана у товариства письменності. Перші з них в Україні виникли у Харкові (1869 р.) і Києві (1882 р.). Найбільшим в Україні було Харківське товариство письменності, яке тривалий час очолював відомий історик, професор Д.І. Багалій. У товаристві активно працювали професори Харківських вузів А.І. Кирпичников, Д.Н. Овсянко-Куликовський, В.Я. Данилевський, А.М. Краснов [1, с. 49-50].

Передові професори Новоросійського університету виступали ініціаторами створення при університеті різних наукових і освітніх товариств. Серйозну наукову та популяризаторську роботу вело “Товариство природознавців”, засноване в 1870 р. Товариство влаштовувало публічні лекції, популяризуючи досягнення природничих наук. Ці лекції, як згадує С. Чудновський, “відвідували особи обох статей, всіх верств суспільства, особливо ж приваблювали надзвичайно талановиті лекції Мечникова і Сеченова...” [6, с. 32].

У Києві з 1882 р. плідно працювала Комісія народних читань. Професор Університету св. Володимира Н.А. Хржонцевський протягом 15 років (1882-1897) очолював комісію загальноосвітніх народних читань і комісію медичних народних читань, створену ним при Товаристві київських лікарів. Для читання обиралися теми релігійного, морального, гігієнічного, природознавчого, історичного змісту, а також з російської історії, о видатних діячах культури; статті й твори російських письменників, які проходили сувору цензуру. Сам Н. Хржонцевський говорив про народні читання наступне: “...в настоящее время чтения, заслуживающие действительно названия народных чтений, так как слушателями является не публика гуляющая по Крещатику и требующая при каждом чтении музыки и пения, а рабочий и ремесленный неграмотный и малограмотный простой народ, внимательно

слушающий чтения без музыки и пения...” [7, с. 19-20]. У діяльності комісії, реорганізованій у 1902 р. у Товариство сприяння навчальній освіті, активно працювали відомі педагоги, київські професори: історики І.В. Луцицький і В.Б. Антонович, геолог П.Н. Ветюков, ботанік К.А. Пурієвич. Тільки у 1899-1902 рр. читання та лекції з історії, літератури, природознавства, політекономії відвідали майже 93 тис. чоловік [1, с. 51].

Передова частина професури університетів брала активну участь в організації вищої освіти для жінок. Ще у 1861 р. Рада Університету св. Володимира висловила за допуск жінок до занять в університеті нарівні з чоловіками. 1876 р. ознаменувався в житті професора В.С. Іконникова важливою подією: він увійшов до складу створеного при Київському університеті Комітету по влаштуванню в місті вищих жіночих курсів. Володимир Степанович фактично став одним із фундаторів вищої жіночої освіти у країні. Саме завдяки йому через два роки в Україні розпочав освітньо-просвітницьку місію перший на її території вищий навчальний заклад для жінок – Київські вищі жіночі курси. Завідувачем цих курсів став саме В.С. Іконников. Курси утримувались виключно на плату за навчання і на громадські пожертви. Уряд на утримання жіночих курсів коштів не відпускав. Викладали на курсах професори університету, наприклад, відомі історики, як В.Б. Антонович (читав курс російської історії) та Ф.Я. Фортинський (курс історії середніх віків) [8, с. 81].

В період політичної реакції 80-х років уряд вжив заходів, щоб ліквідувати вищу жіночу освіту. У 1886 р. був заборонений прийом нових слухачок, а в 1889 р. курси припинили своє існування. За роки їх діяльності на них здобувало освіту більше тисячі жінок [3, с. 57].

У 1906 р. за клопотанням професури Київського університету міністерство освіти дало згоду на відновлення діяльності Київських вищих жіночих курсів. Через рік у складі курсів, крім історико-філологічного і фізико-математичного відділів, що існували раніше, був відкритий юридичний відділ. Навчальні плани курсів відповідали університетським. Викладали на курсах, в основному, професори університету [3, с. 71]. Наприклад, загальний курс стародавньої російської літератури, а також спеціальні курси з окремих періодів і розділів її, вступ до історії літератури, церковно-слов'янську мову та історію давньоруської мови з діалектологією, слов'яно-руську палеографію читав професор В.М. Петерц протягом трьох семестрів, після чого залишив їх на знак протесту проти відмови адміністрації прийняти назад курсисток, що були відратовані восени 1907 р. як “неблагонадійні”. В.М. Петерц також брав активну участь в діяльності приватних вищих жіночих курсів А.В. Жекуліної [9, с. 69].

Відомі вчені, професори математики й біології Університету св. Володимира Д.О. Граве й О.М. Северцов також не могли стояти осторонь і активно брали участь в роботі курсів. Так, в листі 1906 р. до В.С. Іконникова, Д.О. Граве писав: “Я получил от профессора Воронца известие, что среди профессоров циркулировала бумага, где расписывались все профессора, которые согласны читать лекции на женских курсах. Я как бывший профессор Бестужевских курсов, читавший там лекции восемь лет, буду очень обижен, если не буду приглашен читать лекции на Киевских курсах. Я принадлежу к числу самых ревностных сторонников высшего женского образования”. Незабаром він був запрошений до Київських жіночих курсів для читання лекцій [10, с. 25]. Також був запрошений і О.М. Северцов. В той же час професор О.М. Северцов не обмежуючись викладанням в університеті і на курсах, виступав з лекціями на біологічні теми перед широкою аудиторією. Лекції читались на користь студентів і курсисток, що потребували матеріальної допомоги. Ці лекції були такі популярні, що дістати на них квитки вже на другий день після появи афіш було неможливо [11, с. 59].

Особливо плідотною для вищих жіночих курсів була діяльність на них професора університету Г.К. Суслєва. У 1906-1910 рр. він був деканом фізико-математичного відділу, а з 1910 до 1918 р. – директором курсів.

За ініціативою групи професорів медичного факультету (В.К. Високович, П.І. Морозов та ін.) у 1907 р. при вищих жіночих курсах був організований медичний відділ, пізніше перетворений на жіночий медичний інститут [3, с. 71].

Починаючи з 1885 р., професори Новоросійського університету також почали невтомну і безперервну боротьбу за відкриття вищих жіночих курсів в Одесі. Та лише в 1903 р. професори М.М. Ланге, Є.М. Щепкін, І.В. Слєшинський і інші, підтримувані громадськістю, домоглися відкриття вищих жіночих педагогічних курсів, директором яких довгий час був М.М. Ланге. У різні періоди тут викладали такі відомі вчені, як Г.І. Танфільєв, Б.Ф. Веріго, О.І. Томсон, Б.М. Ляпунов, Є.А. Кирилов і багато інших.

Вищі жіночі курси були приватним навчальним закладом, що утримувався за рахунок плати за навчання та добровільних пожертвувань. На протязі перших років існування курсів університетські професори читали лекції безплатно, а також передавали у фонд курсів гроші за читання публічних лекцій. Всі роки роботи курсів наукова інтелігенція боролася за зрівняння їх в правах з університетом, і боротьба ця завершилась певним успіхом у 1912 р. [6, с. 34].

Внаслідок активної праці професорів медичного факультету Новоросійського університету – В.В. Підвисоцького, Б.Ф. Веріго, М.К. Лисьонкова, П.Я. Борисова та ін. – у 1910 р. в Одесі були

відкриті ще й вищі жіночі медичні курси. На цих курсах працювали такі видатні клініцисти, як В.П. Філатов, Б.Ф. Веріго, П.Я. Борисов, В.В. Воронін, С.М. Щасний, К.І. Коровицький та ін. [6, с. 35].

Засновником Вищих жіночих курсів в Харкові, які були відкриті у 1907 р. був професор кафедри ботаніки Харківського університету В.М. Арнольд. На них було два факультети – фізико-математичний (з відділеннями природничим і математичним) та історико-філологічний (з відділеннями історичним і філологічним). На курсах працювали професори університету В.П. Воробйов, О.М. Нікольський, Д.Н. Соболев, Т.П. Кравець, Д.А. Рожанський, Л.В. Рейнгард та інші харківські педагоги-вчені [12, с. 18; 13, без нумерації сторінок].

Безумовно, вищі жіночі курси відіграли позитивну роль в історії розвитку вищої жіночої освіти.

Представники наукової інтелігенції університетів надавали допомогу й середній школі, сприяли поліпшенню її навчально-виховної роботи. У 1863-1864 рр. при Університеті св. Володимира було проведено два з'їзди викладачів російської мови і літератури. Викладачі університету надавали допомогу школі під час переводних і випускних екзаменів у гімназіях. Допомога проявлялась і в підготовці науково-педагогічними працівниками деяких підручників для середніх навчальних закладів. Під безпосереднім наглядом і керівництвом з боку професури університету перебувала створена в 1871 р. в Києві колегія Павла Галагана – закритий середній навчальний заклад [3, с. 57]. А професор Харківського університету Н.Д. Борисяк у 1864 р., наприклад, під час відрядження до Новочеркаська (виконуючи обов'язки депутата навчального округу) привів у порядок гімназичний мінералогічний кабінет [5, с. 215]. У 1904 р., коли в Києві відкрилася музично-драматична школа М.В. Лисенка, професор В.М. Перетц викладав там історію європейського театру і драми. До закриття школи в 1907 р. він допомагав керівникові драматичного відділення М.М. Старицькій в організації і проведенні вистав, був членом екзаменаційної комісії, виконував обов'язки театрального рецензента [9, с. 71].

Науково-педагогічні працівники університетів брали активну участь у створенні нових вищих навчальних закладів. У Києві в 1898 р. був відкритий другий великий вищий навчальний заклад – політехнічний інститут. Активну участь у його заснуванні взяли професори університету М.А. Бунге, С.М. Реформатський, Г.Г. Де-Метц та ряд інших. Деякі з них потім вели науково-педагогічну роботу в інституті [3, с. 71].

За ініціативою професора М.В. Довнар-Запольського в 1906 р. у Києві були відкриті Вищі комерційні курси. В 1908 р. курси були перетворені в комерційний інститут. Директором його весь час був Довнар-Запольський, педагогічну роботу в інституті вели, в основному, професори університету і політехнічного інституту (Д.О. Граве, К.Г. Воблий, Б.М. Делоне, К.Г. Дементьев та ін.) [14, с. 164].

На початку ХХ ст. з'явилася нова форма культурно-освітньої діяльності – робітничі університети. Перший такий університет виник у Харкові на основі вечірніх курсів для робітників, що діяли з 1900 р. Зусиллями професорів і викладачів Харківського університету й технологічного інституту на чолі з професором А.М. Красновим звичайні вечірні курси перетворилися на великий заклад з чотирирічним строком навчання й викладанням на рівні вищої школи. Очолити їх, А. Краснов залучив до читання лекцій найкращі наукові сили міста. У робітничому університеті працювали, переважно безплатно, 52 викладачів – учителі гімназій, викладачі вузів міста, професори А.С. Лебедев, А.С. Бріо, І.П. Осипов, В.Я. Данилевський, А.П. Шишков. Андрій Миколайович Краснов щовечора, після роботи в Харківському університеті, приходив на курси, і коли хтось з викладачів не з'являвся, замінював їх, виступаючи експромтом з лекціями географічного, геоботанічного та філософського змісту [1, с. 52; 15, с. 52].

Іншими заходами для підвищення культурного рівня населення країни та популяризації наукових знань було створення невеликих осередків культури й надання можливості різним верствам їх відвідувати. Так, наприклад, незадовго до захисту докторської дисертації до О.О. Потебні звернувся історико-філологічний факультет Харківського університету з проханням взяти на себе завідування музеєм образотворчих мистецтв. Любов до рідного університету і міста, розуміння їх інтересів спонукали О.О. Потебню погодитися на цю пропозицію. Без усякої матеріальної винагороди зайнявся він справою, далекою від його наукових інтересів. За кілька років музей мав вигляд справжнього храму мистецтв, одним з найкращих осередків культури і не тільки університетського масштабу [16, с. 105].

У 1843 р. була заснована Київська археографічна комісія. В її роботі активну участь брали професори Університету св. Володимира. Опубліковані комісією документи і матеріали були цінним джерелом для вивчення історії України. У другій половині ХІХ і на початку ХХ ст. Київська археографічна комісія видала вісім частин, по кілька томів в кожній, свого знаменитого “Архива Юго-Западной России”, що містив важливі документи ХVI-ХVIII ст.”. Крім того, був опублікований ряд інших матеріалів, які користувались широкою науковою популярністю [3, с. 53].

У 1879 р. в Харківський університет був перевезений архів Малоросійської колегії, який складався з 30 тис. справ ХVII та ХVIII ст. Активну участь в даному процесі приймали професори П.С. Єфименко і О.О. Потебня, які з часом і розібрали його та зробили опис. Під назвою Історичного архіву він склав цінний здобуток університету і міста [5, с. 216].

У 1904 р. група викладачів Університету св. Володимира (В.Б. Антонович, В.М. Перетц, І.І. Лучицький, М.В. Довнар-Запольський, В.С. Іконников) порушила питання про організацію

Київського Центрального архіву. У цьому ж році була створена комісія для розбирання та вивчення архівних матеріалів, до якої ввійшли викладачі історико-філологічного факультету, а головою її став В.С. Іконников [17, с. 63].

Велике значення в розповсюдженні знань про історію, етнографію, літературу, суспільствознавство, політекономію мала періодика. Журнал “Киевская старина” видавався в Києві у 1882-1906 рр., серед його співробітників були професори університету В.Б. Антонович, В.С. Іконников, М.П. Дашкевич, С.Т. Голубев та ряд інших істориків і літературознавців [3, с. 54]. З 1881 р. у Харкові виходить щоденна газета “Южный край” редактором якої був проф. А.Н. Стоянов. На початку 80-х рр. ХІХ ст. починає виходити літературно-громадський журнал “Мир” під редакцією проф. А.П. Шимкова і “Статистичний листок” під редакцією проф. І.П. Сокальського [5, с. 214].

Важливим громадським починанням стала ініціатива харківської інтелігенції, підтримана передовими вченими, учителями, щодо видання “Народної енциклопедії”, де в стислій і доступній формі подавалися основні відомості про природу та суспільство. Ініціатором цього видання став професор Харківського університету В.Я. Данилевський. У роботі над енциклопедією також брали участь професори А.Н. Анциферов, Д.І. Багалій, П.В. Будрин, та ін. – всього 150 учених, педагогів України й Росії. З 1908-го до 1914 р. було випущено 10 томів енциклопедії [1, с. 50].

Активізація національно-визвольного руху в Росії напередодні і в роки революції 1905-1907 рр. змусила царський уряд переглянути політику щодо української мови і культури в цілому. За розпорядженням комітету міністрів, при Російській Академії наук була створена комісія, яка вивчала в 1905 р. становище української мови в імперії, а зібрати й узагальнити матеріали допомагали вчені Харківського й Київського університетів [1, с. 46].

Участь у даному процесі брав професор кримінального права Університету св. Володимира Олександр Федорович Кістяківський. Авторитет О.Ф. Кістяківського в тогочасних офіційних інстанціях, прямота й водночас уміння бути дипломатом були неоціненними і допомагали варіювати питання, які нікому іншому не були під силу. Під час сенаторських ревізій у Києві Олександр Федорович зумів неабияк зацікавити сенатора Половцева українським питанням. У домі Кістяківського спеціально влаштували прийом, а результатом було те, що чиновник-ревізор попросив київську наукову інтелігенцію підготувати пам’ятку записку, зокрема про необхідність націоналізації школи в Україні з таким рахунком, щоб цей документ міг послужити додатком до доповіді про сенаторську ревізію [18, с. 46].

У 1906 р. цензурні обмеження щодо української мови було скасовано. Було зроблено перші спроби запровадити курс української літератури й історії в університетах. Так, у жовтні 1906 р. 2 тис. студентів і викладачів Київського університету подали петицію до Вченої ради свого університету з вимогою відкрити в університеті кафедру українознавства. Навесні 1907 р. курс української літератури українською мовою вперше прочитав у Новоросійському університеті приват-доцент О.С. Грушевський. Восени того ж року професори А.М. Лобода, В.М. Перетц вели подібний курс у київських вузах, а професор М.Ф. Сумцов в Харківському університеті [1, с. 47]. Проте все це тривало недовгий час, тому що вже у 1909 р. було заборонено читання курсів української літератури й історії в університетах.

Оглядаючи культурно-просвітницьку діяльність наукової інтелігенції можна сказати, що вона була досить різноманітною. З університетського середовища виходила ініціатива, від неї ж була й головна підтримка в громадських заходах. Перш за все це стосувалося проблеми розповсюдження грамотності серед населення країни (організація безкоштовних публічних лекцій, курсів). Професорсько-викладацький склад університетів уважно ставився до питання створення розгалуженої системи освіти, а процес організації вищих навчальних закладів для жінок, став подією, яку громадськість сприйняла як вияв високої свідомості, почуття відповідальності за долю жінок у країні. Наукова інтелігенція доклала зусиль популяризувати досягнення різних галузей наук через ініціацію створення Київської археографічної комісії, створенням Київського й Харківського архівів, участю у роботі музеїв, виданням спеціалізованих журналів, газет, книг, брошур. Представники української інтелігенції, професорсько-викладацький склад університетів стали активними учасниками в процесі підготовки матеріалів для царського уряду, які стосувалися становища української мови й культури в імперії та виступали ініціаторами створення кафедр українознавства і запровадження курсів української літератури й історії в університетах. Безперечно, що всі ці заходи наукової інтелігенції сприяли підвищенню культурно-освітнього рівня населення країни, популяризації наукових знань.

Джерела та література

1. Нариси історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.): У 3 кн. – К., 1994. – Кн. 1.
2. Державний архів м. Києва (далі ДАК). – Ф. 16. – Оп. 303. – Спр. 202. – Арк. 2.
3. Київський університет 1834-1984. – К., 1984.
4. Лейкина-Свирская В.Р. Интеллигенция в России во второй половине XIX века. – М., 1971.

5. Багалеї Д.І., Сумцов Н.Ф., Бузескул В.П. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805-1905). – Харьков, 1906.
6. Історія Одеського університету за 100 років [1865-1965]. – К., 1968.
7. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. – Ф. 442. – Оп. 832. – Спр. 23. – Арк. 19-20.
8. Войцехівська І. Від предків до нащадків (Життєпис вітчизняного вченого-історика Володимира Степановича Іконнікова) // Пам'ять століть. – 1997. – № 3.
9. Щербань Т. Видатний внесок у становлення української науки (до 125-річчя від дня народження академіка В.М. Перетца) // Вісник НАН України. – 1995. – № 1-2.
10. Добровольский В.А. Дмитрий Александрович Граве. (1863-1939). – М., 1968.
11. Мазурмович Б.М. Невтомні шукачі. – К., 1975.
12. Водяницький В.А. Записки натуралиста. – М., 1975.
13. Музей історії Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 2. – Без нумерації сторінок.
14. Михальченко С.І. М.В. Довнар-Запольский: историк и общественный деятель // Вопросы истории. – 1993. – № 6.
15. Жемеров О., Селіверстов О. Засновник конструктивної географії (До 140-річчя з дня народження Андрія Миколайовича Краснова) // Географія та основи економіки в школі. – 2002. – № 4.
16. Франчук В.Ю. Олександр Опанасович Потебня. – К., 1985.
17. ДАК. – Ф. 16. – Оп. 465. – Спр. 4786. – Арк. 63.
18. Побірченко Н. Уроки О.Ф. Кістяківського // Шлях освіти – 2000. – № 2.

Summary

The article is devoted to the history of scientific intelligentsia of Naddniprovska Ukraine. In it is devoted participation representatives scientific intelligentsia in cultural and education work and in process popularization of scientific knowledge among population of Ukraine in the second half of XIX – beginning of the XX centuries.

К. С. Лях

СИНДРОМ РОБІНЗОНА КРУЗО: ПАРАДОКСИ ІНТЕГРАЦІЇ НІМЕЦЬКОМОВНИХ КОЛОНІСТІВ В МУЛЬТИЕТНІЧНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ (XIX – початок XX ст.)

Я закинутий долею на похмурий, безлюдний острів та не маю жодної надії на спасіння... Я відірваний від усього людства; я відлюдник, вигнаний з суспільства людей... Мені ні з ким перемовитися словом і нікому втішити мене...

Даніель Дефо. “Життя та дивні пригоди Робінзона Крузо, моряка з Йорку, написані ним самим”

Німецькомовні колоністи, ця відносно нечисельна група мешканців українського Півдня, привертає до себе непропорційно (щодо їх демографічної ваги) значну увагу істориків. Пояснюється це, звісно ж, особливостями їх культури і способу життя, зокрема пасіонарністю, претензією на месіанство, особливостями звичаїв і побуту.

Історіографія історії німецької колонізації Півдня України відрізняється розмаїттям напрямків і тем – від позитивістської історії до дослідження ментальності і етноменшинного із застосуванням дослідницького інструментарію соціології, етнології, лінгвістики, психології тощо. Так, соціально-економічному розвитку німецьких колоній присвятили свої дослідження С.І.Бобилева, І.І.Кулінич, О.І.Безносів; правові аспекти колонізації розглядаються в працях М.О.Ісмаїлова [1; 2; 3; 4; 5]. Релігійній стороні життя німецьких колоністів, зокрема, проблемі прозелітизму членів менонітської громади серед українського населення, присвячує свої праці О.В.Безносова [6]; питання взаємодії німецькомовних переселенців з їх сусідами в перші роки колонізації досліджує Д.Мешков [7]. Зарубіжні дослідники приділяють багато уваги питанням етнічного походження німецьких колоністів [8; 9; 10; 11]; розвитку колоністських діалектів та проблемі інтенсивності взаємодії і взаємовпливу різних груп колоністів між собою та з навколишнім середовищем [12; 13; 14; 15; 16], в тому числі і на мовному рівні [17; 18; 19]; особливостям конфесійного життя німецьких поселенців [20; 21].

Наскільки плідним і суперечливим було побутування колоністів на південноукраїнських землях, настільки ж різномасштабною і суперечливою є література, у якій відтворюється її перебування-життя тут, на наших землях. Сюжетну цілісність, стрункість і послідовність пропонованої статті забезпечує намір